

A középkori székelyek településtörténete

Nem találunk írásos bizonyítékot a Székelyföldre való beköltözés pontos idejéről és okáról, azonban számos adatunk van a székelyek középkori társadalmáról, településeiről, gazdálkodásáról. **Benkő Elek** veszi szemügyre a rendelkezésre álló információkat

NAPJAINK TUDOMÁNYOS igényű kutatása a székelyek korai történetét illetően alapvetően két, egymástól meglehetősen eltérő álláspontot képvisel. Az egyik irányzat elmagyarosodott, türk eredetű népnak, míg a második alapvetően magyar nyelvű és magyar eredetű népességnek tekinti a székelyeket.

A kétféle felfogás mögött egy ma még feloldhatatlan ellentmondás rejlik, miszerint a székelyek – amióta a forrásokban elének tűnnek – magyarul beszélnek, magyar helynévanyagot hagytak hátra, friss elmagyarosodásra nyelvi jelek nem utalnak, és a régészeti leletek alapján

BENKŐ ELEK

sem különböztethetők meg a többi magyar népcsoporttól, ugyanakkor önálló népnévük (latinul: *Siculus*), a középkor óta körülhatárolt katonai szolgálatuk és ezzel összefüggő sajátos jogállásuk, továbbá saját hagyományaik (köztük a nyugati türk rovásírásokhoz kapcsolódó „székelyírás” gyakorlata) és Attilához kapcsolódó, a 13. században már lejegyzett eredet tudatuk arra utal, hogy korai történetük valamiképpen eltért a magyarság többi részétől, anélkül, hogy ennek részleteit ma még pontosabban meghatározhatnánk. A még távolról sem lezárt kérdés kutatásában sokat várunk a most megindult archeogenetikai vizsgálatoktól.

A székelyek szállásterületei a székelyföldi beköltözés előtt

A kutatás korán felgyelt azokra a mozzanatokra, amelyek azt sejtették, hogy a székelyek kezdetben máshol laktak a Kárpát-medence területén, és csak az Árpád-kor folyamán érkeztek mai, erdélyi lakóhelyükre. Több székely területi egység („szék”) neve például olyan víz-névre vagy településre utal, amely nem a Székelyföldön, hanem a dél-erdélyi Szászföld, vagy éppen a távoli Bihar megye területén található, ami arra utal, hogy

BENKŐ ELEK / ŐSI SÁNDOR

Székelyek a középkori Kárpát-medencében. 1: székelyekre utaló történeti és nyelvészeti adatok, 2: székely székely Erdélyben
A TÚLOLDALON: **Helyi nemesek (donátorok) a székelyderzsi templom falképén, 1419**

a székelyek korábban ezeken a vidékeken éltek. Számos, a korai székelyekkel kapcsolatba hozott (perem)terület ennél is távolabb fekszik.

Ilyen volt a Dráva és a Száva között felelő hajdani Valkó megye, amelynek egykori magyarságából csak a székelyekkel összefüggő szlavóniai nyelvsziget és néhány más kisebb sziget maradt fenn. Ehhez a területi-nyelvjárási egységhez Baranya megye déli része, az Ormánság is hozzátartozott. A nyelvjárási bizonyítékok mellett fontos mozzanat, hogy a Baranya vármegyei vátyi várispánság és főesperesség (ma Nagyváty) körül tömörülő székely ifjúsokat Árpád-kori okleveles források is említik.

Az Árpád-korban székely telepekkel szóróványosan Somogy megyében, Segesd vidékén is számoltak a nyelvészek és a történészek, akik azt is feltételezik, hogy székelyek laktak és védtek a Kapos völgyének alsó szakaszát is. A dél-magyarországi, székely vonatkozású területek közé tartozik Csanád és Temes megye bizonyos

része, elsősorban a Temes–Béga vidéke, ahol – ha a meglehetősen késői, 14–15. századi helynevek alapján helyesen ítélünk – székelyek is éltek. Számottevő egykori székely népességre utalnak a nyelvjárási és történeti adatok a Dél-nyugat-Dunántúlon, Vas és Zala megye területén (Őrség, Őrvidék), ahol feladatuk vélhetően a német támadások fel fogására hivatott gyepek őrzése lehetett. A források arra utalnak, hogy a régi Moson, illetve Sopron megye területén is éltek egykor székelyek. A Magyarország és Ausztria határán fekvő *Barandanbe* helységről (feltehetően a Sopron megyei Lajtapordányról) tudjuk, hogy 1314 előtt, vélhetően ennél jóval korábban székelyek laktak. A nyugati magyar nyelvterület legészakibb székely csoportja Pozsony megye területén élt, és feltehetően a Kis-Kárpátok átjáróit őrizte. A Pozsony vármegyei Boleráz falu határjárásakor 1256-ban még székelyeket említettek a falu szomszédságában.

Székelyek laktak egykor a Szabolcs vármegyei Székely faluban és a régi Ugocsa vármegyei Sásvár térségében. Közülük az előbbi, nyugatabbra fekvő tömb lehet a korábbi. A tömeges Erdélybe költözést megelőző időkben a székelyek jelentős

Középkori nyílcsúcsok a Székelyföldről
 JOBBRA: Kopjás lovas (lófő) ábrázolása a berekeresztúri templomban, 16–17. század
 A TÚLOLDALON: Székelyföldi kályha-csempék, kopjás lovasok ábrázolásával, 16. század

csoportja Bihar megyében élt; ezek a székeliek feltehetően Bihar várát, illetve Váradot védték a keletről jövő támadások ellen. Róluk kevés tudósítást már Anonymus gestája tartalmaz (a 13. század elején), megemlítve azon hagyományukat, hogy ők korábban – tehát Árpádék honfoglalása előtt – Attila király népei voltak. Ezeket a székelieket a királyi hatalom az Árpád-kor derekán Kelet-Erdélybe, (Székely)udvarhely környékére költöztette, ahol, korábbi szállásterületeikre, a Bihar megyei Telegdre utalva, egy ideig még telegdi székelieknek nevezték őket, amiként egyházi szervezetük, a nagy kiterjedésű telegdi főesperesség is ennek emlékét őrizte meg. Az átköltözés hozzátartozó időpontja – a 12. század második fele – elsősorban a régészeti kutatás adatain alapul.

Dél-Erdély bizonyos, a későbbi Szász-földhöz tartozó területein, (Szász)sebes, Orbó és (Szász)kézdi vidékén szintén éltek jelentős számban székeliek. Ők utóbb a Háromszéki-medencébe költöztek, korábbi szállásterületeik emlékét Sepsi-, Orbai- és Kézdi-szék neve tartotta fenn. Korábbi szállásterületeik elhelyezkedése azt sejteti, hogy feladatuk Gyulafehérvár térségének a védelme volt. Joggal feltételezhető tehát, hogy Dél-Erdélybe költözésükre Fehér megye megszervezése, illetve a besenyő, majd kun támadások megindulása után kerülhetett sor.

Nem kérdéses, hogy a székelieket a szabadság bizonyos szintjének birtokában telepítették Erdélybe, amit utóbb kibővítették – bár erről csak kivételes esetben, például az Aranyos melléki települő kézdi székeliek esetében értesülünk. Elgondolkodtató azonban, hogy az új szállás-

terület természeti adottságait tekintve egyértelműen előnytelenebb a régienél: Dél-Erdély sokkal kedvezőbb éghajlatú, tágas folyóvölgyeivel ellentétben a későbbi Székelyföld minimális kivételtől eltekintve kívül esik a szőlőhatáron, ezen túlmenően pedig az erdők közé ékelődő, gyengébb földállomány és a zordabb klíma tovább nehezítette a mezőgazdasági munkát. Ilyen előnytelen cserét a késő középkorban aligha sikerült volna rákényszeríteni a székeliekre. Kénytelenek vagyunk arra gondolni, hogy a 12–13. században a székeliek kiváltságai még nem érték el a későbbi szintet, és szabadságuk ekkor még nem volt olyan szintű, hogy szállásterületeik sorsáról kizárólag maguk dönthessenek. Költözésük királyi parancsra történhetett, amelynek részleteit sajnos nem ismerjük.

A székelység – a határvédelemmel összefüggésben – korán elvált a magyarság zömétől, sajátos feladatköre és a peremterületeken fennmaradó régies életformája (így az extenzív állattenyésztés) attól meg is különbözött. Lélekszáma jelentős lehetett, hiszen a jelek szerint nemcsak a Háromszéki-medencét, hanem a Székelyföld törzsterületétől távol eső, a tatárjáráskor (1241–1242) elpusztult, Aranyos melléki tordai várföldet is be tudta népesíteni.

Részleteiben nem világos, hogy a székelység tömeges kelet felé történő elmozdulására – nyilván szoros összefüggésben az erdélyi szászok betelepítésével – pontosan mikor is került sor. Erre az első utalást 1213-ból ismerjük, amikor Vilmos erdélyi püspök nem engedte át a Német Lovagrendnek a Barcaságba költöző magyarok és székeliek tizedét. Mindebből tömeges elköltözésre még

nem következtethetünk, főleg annak fényében, hogy 1222-ben II. András megengedte a barcasági német lovagoknak és embereiknek (Erdély délkeleti szögletében), hogy a Maros és az Olt folyókon bizonyos sóbányák felé vámmentesen hajózhassanak, és ez a mentesség akkor is megillette őket, amikor a székeliek vagy a románok földjén (*per terram Siculorum aut per terram Blacorum*) haladtak át. Az akkori két legfontosabb, a Barcaság felől megközelíthető sóbánya Vizaknán, illetve Marosújváron volt, így a románok földjét Fogaras vidékével, a székelieket pedig Szászkezd környékével azonosíthatjuk, ahonnan a jelek szerint 1222-ben még nem indult meg a tömeges átköltözés a későbbi Kézdiszék területére. Ezeket a korai viszonyokat tükrözi egy 1250-ben kelt, de korábbi eseményre visszautaló oklevél, amely arról tudósít, hogy 1210-ben Iwachinus szebeni ispán szászokból, románokból, székeliekből és besenyőkből toborzott seregével Boril bolgár cár segítségére sietett. Ebből arra lehet következtetni, hogy a székeliek (egy része) ekkor még a szebeni ispán tágabb fennhatósága alá tartozott, feltételezhetően úgy, hogy e nagy, vegyes lakosságú területen belül a székeliek saját ispánnal is rendelkeztek.

Mindebben nagy változást az 1224. évi Andreanum hozott. Az erdélyi szászok nevezetes kiváltságlevele ugyan nem tartalmaz egyértelmű utalást arra nézve, hogy a fenti évben vagy kevéssel előtte a székelieknek el kellett költözniük az egységesülő Szászföldről, két mozza-

nat mégis erre utal. Mindenekelőtt arra a rendelkezésre utalunk, hogy a sebesi székeliek földje (*terra Syculorum terre Sebus*) is része legyen a Szászvárostól Barótig terjedő szász ispánságnak. Nem kevésbé fontos, hogy az új területi egységes vezetés, a szebeni ispán kizárólagos joghatósága alá került úgy, hogy a többi itteni ispánságot eltörölték. Mindez nem jelenthette azt, hogy bizonyos székeliszórványok ne maradhattak volna hátra a kérdéses területen, vagy hogy előkelőknek is hirtelen fel kellett volna számolniuk itteni földbirtokaikat, az azonban kétségtelen, hogy jelentős lélekszámú, szabad jogállású, saját, a szó középkori értelmében vett önkormányzattal rendelkező székeliséget az Andreanummal szabályozott Szászföldön már nem lehet elképzelni.

A Székelyföld benépesítése

Az a vidék, ahol az Árpád-kor végén, a 12–13. század folyamán a székeliek végleges szálláshelyüket elnyerték, és ahol ma is élnek, az Erdélyi-medence délkeleti szögletében, részben már a Keleti-Kárpátok hegyei közötti medencékben terül el, mintegy 12 500 km²-nyi területen. Ez a vidék – bár Erdély gyéribben benépesült területei közé tartozott – korábban sem volt lakatlan. A kelet-nyugati irányú sávokban húzódó korai erdélyi vármegyék (Fehér, Kükküllő és Torda megye) keleti határvidéke terült itt el, a székelieket megelőző magyar lakosság településeivel, de szláv nyelvű néptöredékekkel is számolnunk kell.

0 5 cm

A középkori források azt bizonyítják, hogy a Székelyföld területi kiterjedése a középkorban nagy vonalakban megegyezett az újkorival, azonban világosan látszik, hogy területe a szomszédos erdélyi vármegyék és a szász (német) kiváltságot területek rovására kis mértékben növekedett a középkor folyamán, a székeliek ugyanis hajlamosak voltak szomszédjaik rovására az erőszakosságtól sem mentes terjeszkedésre.

A Székelyföld területe a középkorban és a kora újkorban a Magyarország legnagyobb részére jellemző vármegyeszervezettől eltérő területi egységekre, székekre (*sedes*) oszlott, amelyek bíraskodási, köz-

igazgatási és katonai feladatokat láttak el. A székeliek székek együtt tettek ki egy nagyobb vármegye területével összevethető méretű ispánságot, amelynek élén – mint láttuk – a székelispán (*comes Siculorum*) állt. A székelispánnak a Székelyföld területén nem volt állandó székhelye és ehhez kapcsolódó jövedelme (ezt a székeliek kiváltságai nem tették lehetővé), e tisztséghez alapvetően Székelyföldön kívül fekvő várak kapcsolódtak, elsősorban Görgény (amely rendszerint az ispán központjának szerepét töltötte be), továbbá Hóltővény, Törcsvár és Királykő vára, ez utóbbiak Brassó közelében.

A Székelyföld területén olyan kisebb szigetek (enklávék) is találhatóak, amelyek nem illeszkedtek a Székelyföld székrendszerébe, hanem a Dél-Erdély kiterjedt részét felölelő Fehér megye részét képezték. E különös képződmények léte még a székelység délkelet-erdélyi beköltözésére nyúlik vissza, amikor a székelyek korábban vármegyei szervezetben élő területekre költöztek be, de egy-egy jelentősebb nemesi birtok ezután is képes volt megőrizni korábbi területi hovatartozását.

Falvak a középkori Székelyföldön

A középkori Székelyföldön a 12. század második felétől követhető nyomon sűrűbb, a későbbi faluhálózat alapját is jelentő településrendszer kiépülése. A Székelyföld nyugati térfelén, Udvarhelyszék és Maros-szék Árpád-kori települései többségét is kisebb méretű, halmazos szerkezetű falvak alkották; mellettük a magányos épületek és szállások számaránya, illetve súlya alárendelt lehetett. Ezek a területeken a településhálózat kialakulásában a székelység beköltözését megelőző Árpád-kori előzményeknek is jelentős szerep juthatott. Más típusú középkori településeket találunk a Székelyföld keleti részén, a hegyvonulatok közötti, magas fekvésű medencékben, ahol a fentieknél jóval kiterjedtebb, esetenként nagyobb foltokra tagoló településmaradványok kerültek elő, jellemzően az ártérből kiemelkedő, alacsony földhátakon.

Ha hihetünk a viszonylag kis lélegzetű székelyföldi ásatások eddigi eredményeinek, figyelemre méltó, hogy a tatárjárás – bár a térség falvait közvetlenül érintette és nyilván nagyon súlyos károkat okozott – jelen tudásunk szerint nem okozott maradandó törést a településtörténetben, amennyiben ekkor elpusztult falvak és sorsukra hagyott pusztatemplomok nagyobb mennyiségben nem jellemzőek e vidékre. Az Árpád-kor derekáig visszanyúló előzményekre támaszkodó településhálózat kétségtelenül elég stabil lehetett ahhoz, hogy a mongoldulás egyetemes katasztrófája után az élet a régi falvak helyén folytatódjék, ami azt sejteti, hogy az embervesztés nem lépte túl azt a kritikus határt, ami már települések sorának megszűnésével járt. Feltételezzük, hogy a székelyek mozgékonyasága, a hegyes és erdős terület jó menedék-

Nyugat-európai zarándoklatokra utaló címerek a homoródjánosfalvi templomban, 1522. JOBBRA: Felvarrható zarándokjelvény (fésűkagyló) Santiago de Compostela-i zarándoklatból Marosvásárhelyről

helyeket kínáló adottságai a lakosság tömeges túlélését segítették elő, a bőséges és olcsó faanyag pedig a gyors helyreállítást tette lehetővé.

Az Árpád-kori falvak népének életét, gazdálkodását ma még szinte csak az általánosságok szintjén tudjuk bemutatni. Lakóik földművelésére rendkívül ritkán előforduló szimmetrikus ekevasak és sarlóleletek utalnak, talán a termelés is volumenéről is tanúskodik, hogy a mezőgazdasági vaseszközök száma általában nagyon alacsony a feltárásokon. Ugyanakkor a középkori székelyekre jellemző lovas életmódra feltűnően sok sarkantyú-, zabl- és kengyellel utal.

A vizsgált Árpád-kori, illetve 13–14. századi falusi objektumok állatsontanyaga legnagyobb részben és közel azonos százalékos arányban szarvasmarha és kiskérődző (juh és kecske) maradványait tartalmazza. A csontleletek arra utalnak, hogy a Székelyföldön rövid és kerek szarvú, viszonylag alacsony termetű szarvasmarhát, az átlagostól jelentősen el nem térő juhot, de az átlagosnál termetesebb sertést tartottak.

A templomos és a templom nélküli székelyföldi falvak arányait a 14–16. századi írott adatok alapján elég jól megbecsülhetjük, elsősorban a viszonylag jól kutatott Keresztúr- és Udvarhely-szék területén. A 16. század második feléig forrásainkban a fenti két szék területén 138 falu és két mezőváros (Keresztúr, Udvarhely) szerepel. E nagy számból 35 település az 1330-as évek pápai tizedjegyzékeiben önálló plébániaként tűnik fel a telegdi főesperesség keretei között;

hozzájuk e területen még legalább tíz olyan falut sorolhatunk, amelynek a védőszent nevét viselő településneve utal Árpád-kori templomra (például Homoródszentlászló, Székelyszentkirály), vagy olyan, középkori írott forrásban nem szereplő templommal rendelkezik, amelyről a műemléki-régészeti kutatás derítette ki, hogy Árpád-kori eredetű. Az Árpád-kori eredetű egyházak így nyert mintegy 45-ös száma minden bizonnyal még gyarapodni fog a további kutatás során. E templomos helyeket Keresztúr- és Udvarhelyszék területén kiegészíti még 35 olyan falu, ahol Árpád-kori településre utaló leletek kerültek elő, de írott forrásokban csak a késő középkortól szerepelnek. Ezek közül külön figyelmet érdemelnek azok a települések, amelyeket a korábbi falvakhoz képest újnak neveztek (Homoródújfal, Újszékely), egyes irtásfalvak (Vágás), illetve bizonyos Kis- eltagú falvak (Kisgalambfalva a plébániatemplommal rendelkező Nagyalambfalva mellett, Kiskede Nagykede mellett, Kissolymos az egyházas Nagysolymos mellett). Ezek azt bizonyítják, hogy az Árpád-kor végére (ideértve a 14. század első felét is) a településhálózat jól érzékelhető, „másodlagos” bővülése következett be: az új települések már viszonylag kedvezőtlen adott-

BENKŐ ELEK

ságú mellékvölgyeket, illetve magasabb fekvésű, erdős területeket is elértek.

Összesítve a fenti bizonytalan számokat és a topográfiai megfigyeléseket, Udvarhelyszék területén a késő középkor egymástól zömmel 2–4 kilométerre fekvő településekből álló, sűrű és szilárd településhálózatot talált, a falvak valamivel kevesebb mint felében templommal. Hozzávetőleg ilyen lehetett a hasonló természetföldrajzi adottságú Maros-szék települési képe is. Háromszék esetében a szórványos adatok még nem teszik lehetővé összefoglaló kép megrajzolását, a jobban kutatott Csíki-medence területén viszont – ahol már az Árpád-kor folyamán nagyobb, tagolt szerkezetű településekkel számolhatunk – a templomos falvak és a templomot nélkülöző települések 1:2 és 1:3 közé valószínűsíthető aránya jól összevethető azzal a számaránnyal, amire Udvarhelyszék területén következtettünk, és ami országos szinten is átlagosnak számított a középkori Magyarországon.

A viszonylag sűrű és stabil, késő Árpád-kori települési kép a középkor folyamán valamelyest bővült, részben a falvak belterületének növekedésével és új településrészek kialakulásával a korábbiak mellett, részben a belterülettől távolabb kialakuló településcsírák, székek (szállások) létesítésével, amelyek az irtásgazdálkodással, a szénakészítéssel és az állatok teletetésével függtek össze.

Székelyföld településhálózata a 16–17. századra elérte a maival jól összevethető sűrűségét; e szinte végleges állapotot már csak a kevésbé jó adottságú területek, főként a magasabb fennsíkok felé történő kirajzás és a képet a mezővárosok térségében megfigyelhető, nem túl intenzív falupusztásodás is módosította. Konkrét számadatok dolgában a minden korábbinál részletesebb, 1614. évi, Bethlen Gábor-féle népesség-összeírásra támaszkodhatunk, amely a Székelyföld területéről 380 falu adatait összesíti. Az összeírásból hiányzik Aranyosszék mintegy 23 települése, továbbá két mezőváros (Csíkszereda,

BENKŐ ELEK

Csíkszentkirály, az egykori Andrásy-udvarház feltárása, 16–17. század

Marosvásárhely) is. A teljes kora újkori Székelyföldön így több mint 400 falusi településsel számolhatunk. A székely falvak kiterjedése és lélekszáma, egyben a településhálózat sűrűsége azonban a földrajzi adottságok szerint vidékenként igen eltérő volt. Pontos adatokkal természetesen nem rendelkezünk, hiszen a jegyzék csak a nagykorú, hadköteles férfiak (családfők) számát rögzíti. A falvak méretére nézve azonban így is nagyon tanulságos, hogy Maros- és Udvarhelyszék területén a felnőtt férfiak falvankénti száma viszonylag alacsony (Maros-szék átlaga: 32,30; Udvarhelyszék: 37,34), ami mögött kis- és közepes méretű települések sűrű hálózata rejlik. 59,19-es átlagával nem áll ettől nagyon messze Sepsiszék, azonban Kézdi- és Orbaiszék, illetve Csík-, Gyergyó- és Kászonszék már az egymástól viszonylag távol fekvő nagy falvak hazája, ahol az amúgy is jelentős átlagméretből (Kézdiszék: 78,70; Kászonszék: 89,50; Gyergyószék: 89,87; Orbaiszék: 91,94; Csíkszék: 96,61) valóságos „óriásfalvak” emelkednek ki, ahol a nagykorú férfiak száma a 200-at is meghaladta (Alsótörja: 195, Csíkszentgyörgy: 207, Zágón: 281).

A mezővárosi fejlődés

A régebbi történeti szakirodalom úgy vélte – Zsigmond király egyik, 1427-ben kelt oklevele nyomán –, hogy a székelyföldi mezővárosok, amelyekből minden székely székben található egy-egy, a városokat különösen pártoló Zsigmondtól nyerték szabadalmaikat. Ezt az erőteljes leegyszerűsítő fel fogást azonban sem a történeti adatok nem támogatják (Marosvásárhely esetében például e folyamat történeti adatok alapján is a 14. század elejétől követhető), sem pedig az utóbbi évtizedek régészeti megfigyelései, amelyek 13–14. századi leletek sorával támasztják alá, hogy bizonyos, utóbb mezővárosként szereplő települések már jóval Zsigmond kora előtt kiemelkedtek a környék falvai

köréből. Az eddigi régészeti kutatás ezt a folyamatot különösen Székelykeresztúr esetében tette követhetővé, ahol az orsós piactér és a mellette fekvő, nagy méretű Szent Kereszt templom kezdetei egyértelműen a 13. századra vezethetők vissza, miként a korabeli falusi szintet meghaladó ipari termelése (fazekasság, vasfeldolgozás, bőr- és csontmunkálás) is a 14. század első felétől követhető nyomon.

A székelyföldi mezővárosok között már a kutatás jelenlegi szintjén is kirajzolódik bizonyos „hierarchikus” rend. A ranglista élén Marosvásárhely áll, jelentős lakosságszámmal, plébániatemplommal és regionális jelentőségű ferences kolostorral, a céhes fejlődés útjára lépő kézművestermeléssel és a Székelyföldön kivételesnek számító szőlőtermesztéssel. Marosvásárhelyt Székelyudvarhely követi, plébániatemplommal és kolduló rendi kolostorral, vásártérrel és – esetenként – a falusi szintet meghaladó lakóépületekkel, valamint a 16. században már működő céhokkal és jelentősebb igazgatási központtal. Nem mellékesen Székelyudvarhely Marosvásárhellyel és Felvincel együtt többször is szerepel 16. századi történetirók, illetve kartográfusok munkáiban. A késő középkori

„középszintet” Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda, Székelykeresztúr és Nyárad-szereda képviseli, majd a 16–17. században felemelkedő mezővárosok (Barót, Bereck, Illyefalva, Gyergyószentmiklós) következnek. A sort olyan települések zárják, amelyek rendelkeztek ugyan bizonyos kiváltságokkal (vásárjoggal, átmenetileg jogszolgáltatási autonómiával) a kora újkorban, azonban a környék falvait csak kevéssel meghaladó méretük, gazdasági jelentőségük, igazgatási szerepük stb. alapján a valóságban nem tekinthetők mezővárosnak. Vásárjoguk kijárása feltehetően az itteni előkelő birtokosoknak tulajdonítható. Ezek a helyi jelentőségű, kisebb települések a korábbi mezővárosok piackörzetével egyértelműen le nem fedett, tőlük távolabb eső területeken fekszenek.

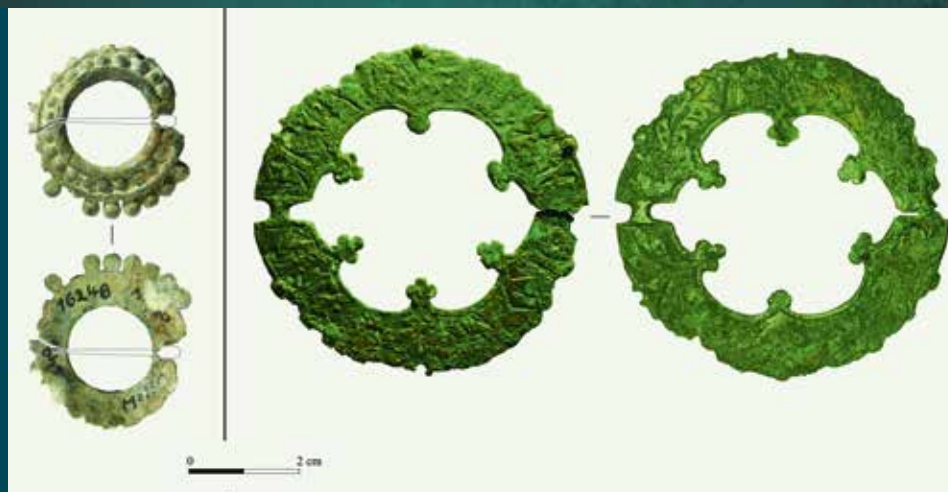
Zoltároskönyv részlete a marosvásárhelyi egykori ferences kolostor könyvtárából

kát, amely inkább a homokos altalajú alföldi területekre jellemző, Erdély román kori építészetére nem. Ez a mozzanat esetleg azt a körülményt erősíti, hogy a korai székelyek alföldi jellegű területekről érkeztek Erdélybe.

E korai templomok Árpád-kori sírjaiban a magyar köznépre általában jellemző egyszerű testékszerek kerülnek elő, leggyakrabban a bronz- vagy ezüsthuzalból készült, S végű hajkarikák, amelyek férfiaknál és nőknél egyaránt a varkocs összefogására szolgáltak. Ettől eltérő viseletre utalnak a valamivel ritkább, gömbös fejű fém hajtűk, amelyek feltehetően fátyolszerű női fejedőt rögzítettek. Figyelemre méltók a nyak kivágást összefogó ruhacsatok, amely a 12–13. század folyamán megváltozó viselet egyértelműen nyugati eredetű tartozékai voltak. Igen fontos, a székelyek előtörténetével is szorosan összefüggő negatívum, hogy az eddigi kutatások során keleti jellegű sírmellékletek (kauri csigák, tűtartók, tükrök, gyöngyök) nem kerültek elő.

A 13. század második felében és a 14. század elején zajlott a székelyföldi templomépítések második nagy hulláma, amikor a korábbi, kis méretű egyházak helyét közepes, illetve nagy méretű, jóval tágasabb szentéllyel, esetenként nyugati toronnyal is ellátott, egyhajós falusi templomok foglalták el. Egyes nagyobb méretű, igényesen megépített, esetenként miniatűr falképpel is díszített 13–14. századi templomok (például Bögöz, Gelence, Marosszentanna) esetében a székely előkelők erőteljesebb közreműködését kell feltételeznünk.

Miután a székelyföldi plébániák jövedelmezősége alatta maradt az erdélyi átlagnak, csak kevés plébános tarthatott káplánt, és az egyetemi fokozattal rendelkező papok számára sem volt vonzó ez a vidék. A döntő mértékben irástudatlan székelyek körében a plébánosok helyi jelentősége túlnőtt a szorosan vett egyházi funkciójukon, írástudásuk, latin

Nyugati típusú öltözet tartozékai (csatok) a Székelyföldről (Zabola, Magyarzsákod), 12–14. század
LENT: A régi székely címer 16. század eleji falképen (Székelydálya) és kályhacsempén (Csekefalva)

nyelvismeretük és egyházi ismereteik a helyi művelődési és jogi élet megkerülhetetlen szereplőivé tették őket. Világi felkérésre helyi peres ügyekben jogi képviseletet biztosítottak, leveleket és végrendeleteket fogalmaztak, az esperesek – egyházi pecsétjükre támaszkodva – közhiteles iratokat is készítettek, például a 14. század elejére jellemző (rab)szolga-felszabadítások kapcsán. Az ilyen, kiemelkedőbb képzettségű papok legnagyobb részét a középkorban Marosvásárhelyen találjuk, ami mezővárosi jellegének egyik bizonyítéka, miként az is, hogy a legtöbb székelyföldi fiatal erről a településről jutott el külföldi egyetemekre (jellemzően Krakóba), számuk azonban a rendelkezésünkre álló forrásokban az egy tucatot nem haladta meg.

A székelyföldi plébániák mellett a 16. század első felében már több helyen is működött alapfokú iskola. Marosvásárhely az oktatás terén is kiemelkedett a Székelyföld települései közül, iskolája élén 1495-ben egyetemet járt, *baccalaureus* fokozatot nyert tanító állt.

A középkori székely társadalom

A legújabb kutatási eredmények szerint a székely társadalom a korábban feltételezettől jóval sokszínűbb volt és korábban vált azzá, jóllehet a székelyek középkori, főember–lófő–közszekely hármastagolására utaló *tria genera Siculorum* terminussal csak a 1330-as évektől találkozunk, a főemberek (*seniores*), lófők (*primipili*), továbbá az előbbieket telkein élő szegény „földönlakók” (*inquilini*) említése pedig csak a 14. század végétől, illetve

a 15. század elejétől dokumentálható. A folyamat azonban lényegesen korábbra, legalább a 13. század végéig vezethető vissza.

Az esetenként *comes* címmel is illetett székely főemberek szűk rétege a Székelyföldön kívül is nemesnek számított, külö-

nös tekintettel a vármegyei rokonságra és az itteni birtokokra, udvarházakra és jobbágyokra. Jelentőségük és szerepkörük a helyi szintet egyértelműen meghaladta, esetenként, különösen katonai kérdésekben, az országos politikába is beleszólhattak. Mellettük egy másik, alacsonyabb szintet képviselő, ugyanakkor jóval népesebb csoport is volt, amely a harcos, kisebb lovascsapatokat vezető lóföket (*primipili*) foglalta magában. Ez utóbbiak *agilis* címe azt jelzi, hogy a nemesség határára álló, partikuláris rétegről van szó, amelyre azonban a székely társadalom egyértelműen nemesként tekintett, tagjai alkalmasak voltak a helyi, széki tisztségek betöltésére. Ennek alapja a székely örök-

ségnek vagy lófőségnek nevezett öröklt birtokuk volt. A ránk maradt források szerint ez a székely örökség a középkorban meglepően nagy volt, amennyiben akár több falu területére is kiterjedő földtulajdont, rétet és erdőt, továbbá rendszert malmot és malomjogot is magában foglalt. A lófőségeket nemcsak örökölni, hanem megvásárolni is lehetett, így esetenként nem székely származású nemesek is hozzájuthattak. A kisebbeket 20–25 forint körüli összegért lehetett megszerezni, a nagyobbak több száz vagy akár 1000 aranyforintot is értek.

A székely főemberek és a náluk alacsonyabb szintet képviselő lófők rétegét a nemek és ágak meglehetősen bonyolult rendszere kapcsolta össze. Ennek lényege, hogy ezek az előkelők valamennyien székely nemzetségekhez, pontosabban e nemzetségek bizonyos ágaihoz tartoztak, aminek az adott nagy jelentőséget, hogy mind az öröklés, mind a széki (főhadnagyi/székkapitányi vagy székbírói) tisztségek betöltése e rendszer keretein belül történt. Minden székben elkészítették az ott élő nemzetségek és ezen belül az ágak listáját, és az itt rögzített sorrendben adhattak az egyes ágak a hadnagyság és székbírói betöltésére alkalmas személyt, évente váltogatva egymást.

A székely nemek és ágak rendszerét a kutatás szívesen minősíti feudális rendszernek, hiszen minősíti feudalizmus előtti maradványnak, még a honfoglalás előtti idők

és az intenzív magyar–török kapcsolatok emlékének, azonban a nem- és ágnevek között egyetlen török eredetű sem található. Annál több viszont az olyan nem- és ágnev, melyet az Árpád-kori Székelyföld hely- és személynevei között fedezhetünk fel, egy részük keresztény személynév, sőt német eredetű nevet is találunk köztük, a rendszer kialakulása tehát az Árpád-kor folyamán történt. Nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy a nemeknek és ágaknak ez a rendszere nem a székely társadalom egészére volt jellemző, csupán a tisztségeket betöltő, vezető réteg(ek)re. ■

Benkő Elek történész-régész, az MTA tagja, a BTK Régészeti Intézet kutatóprofesszora